

§ 28. Сказы са звароткамі, знакі прыпынку

190. Прачытайце тэкст. Ці можна аднесці тэкст да гумарыстычнага? Абгрунтуйце сваю думку.

Удалы прыклад

Н а с т а ў н і к. Усе целы ад цяпла расшыраюцца, а ад холаду сціскаюцца. Ці не прывядзеш, Сцёпка, прыклад?

С ц ё п к а. Зімой дні карацейшыя, таму што холадна, а летам даўжэйшыя (*З народнага*).

Назавіце словы, якія абазначаюць таго, да каго звяртаюцца падчас маўлення. Як называюцца такія словы?

Вызначце, на якое пытанне адказвае зваротак. Якой часцінай мовы ён выражаны? З якой мэтай ужываецца ў маўленні?

Зваротак — гэта слова (ці спалучэнне слоў), што абазначае асобу ці прадмет, да якога звяртаюцца падчас маўлення: *Прывітанне вам, суседзі!* (Г. Аўласенка). *Сябры мае малыя! Цяжкія мы прайшлі да вас дарогі баявыя* (П. Глебка). *Нам хораша ў нашай краіне. Жыві, Беларусь, прыгажэй!* (Н. Галіноўская).

Зваротак звычайна выражаецца назоўнікам у назоўным склоне або спалучэннем слоў: *Хай будзе светлы ваш узлёт да новых спраў, сябры* (А. Грачанікаў). *Шчасця мы, Радзіма дарагая, не шукаем за мяжой* (М. Маляўка).

191. У маўленні зваротак вылучаецца голасам. Паслухайце, з якой інтанацыяй чытае сказы настаўнік. Запомніце, як трэба вылучаць голасам зваротак, дзе робіцца паўза. Самастойна прачытайце сказы са звароткамі з правільнай інтанацыяй.

1. *Вольга Пятроўна* адкажа на пытанні вучняў. — *Вольга Пятроўна*, адкажыце на пытанні вучняў. 2. *Максім* дапамагае

бабулі па гаспадарцы. — *Максім*, дапамажы бабулі па гаспадарцы. 3. *Сябры* ідуць на суботнік. — *Сябры*, давайце пойдзем на суботнік. 4. *Мая Радзіма* квітнее з кожным годам. — *Мая Радзіма!* Квітней з кожным годам!

Назоўнікі якога склону выступаюць у ролі звароткаў?
У якіх сказах са звароткамі варта ўжыць ветлівыя словы?
Падбярыце антонім да слова *сябры*.

192. Прачытайце ўрывак з казкі «Разумная дачка» па ролях. Да якога стылю і тыпу маўлення адносіцца тэкст?

Прыйшоў бацька дахаты засмучаны. Сеў на лаву і плача.
— Тата, чаго ты плачаш? — пытаецца дачка.
— Ды вось, мая дачушка, бяда якая: загадаў табе пан новую загадку.

— Якую?

Бацька паказаў дачцэ рэшата* з яйкамі.

— Сказаў, каб ты на гэтыя яйкі курыцу пасадзіла і вывела куранят да раніцы. Хіба ж гэта можна зрабіць?

Дачка падумала і кажа:

— Нічога, тата. Заўтра што-небудзь прыдумаем. А пакуль што бяры, мама, гэтыя яйкі, пячы яечню на вячэру.

Раніцай дачка кажа бацьку:

— На табе, тата, гаршчок, ідзі да пана. Скажы, каб ён за дзень дзялянку лесу высек, выкарчаваў, узараў, проса пасеяў, зжаў, змалаціў ды ў гэты гаршчок насыпаў куранят карміць.

Растлумачце значэнне слова *проса*.

Назавіце звароткі ў сказах. У чым асаблівасці іх вымаўлення? Якімі часцінамі мовы выражаны звароткі?

Выпішыце з тэксту па адным сказе, дзе зваротак стаіць: а) у пачатку сказа; б) у сярэдзіне сказа; в) у канцы сказа.

Назавіце аднародныя члены сказа і сродкі іх сувязі ў апошнім сказе тэксту.

Зваротак можа стаяць у пачатку, у сярэдзіне або ў канцы сказа.

Зваротак не з'яўляецца членам сказа. Ад яго нельга паставіць пытанне да выказніка і дадanych членаў сказа: *Ты куды, **рака Зальвянка**, так спяшаеш сінім ранкам?* (У. Мазго).

Зваротак трэба адрозніваць ад дзейніка. Дзеці наважаюць сваіх бацькоў. Дзеці, наважайце сваіх бацькоў.

193. Прачытайце табліцу, дапаўняючы сказы патрэбнымі словамі. Чым зваротак адрозніваецца ад дзейніка?

Зваротак	Дзейнік
1. Называе таго, да каго звяртаюцца падчас маўлення.	1. Называе прадмет ці асобу, якая выконвае дзеянне.
2. Ад яго нельга паставіць пытанне да выказніка.	2. Ад яго _____ паставіць пытанне да выказніка.
3. Не з'яўляецца членам сказа.	3. Разам з _____ утварае граматычную аснову.
4. Вымаўляецца з асобай інтанацыяй.	4. Не вымаўляецца з асобай інтанацыяй.

Карыстаючыся табліцай, падрыхтуйце вуснае паведамленне пра зваротак. Падбярыце ўласныя прыклады.

194. Прачытайце сказы. Назавіце ў іх дзейнікі. Перабудуйце гэтыя сказы ў сказы са звароткамі. Ужывайце словы ветлівасці.

У з о р. Хлопчык падказаў месца прыпынку аўтобуса. — Хлопчык, падкажы, калі ласка, месца прыпынку аўтобуса.

1. Андрэй уступіў месца старэнькай бабулі. 2. Васілёк закампасціраваў* білет. 3. Марыя Васільеўна паведаміла

расклад заняткаў. 4. Тата запісаў відэа. 5. Унучка купіла лекі для дзядулі. 6. Павел Сяргеевіч перанёс трэніроўку на суботу. 7. Сябры пажадалі мне добрага адпачынку.

Запішыце 2-3 сказы (на выбар) са звароткамі. Падкрэсліце граматычную аснову сказаў.

трэніроўка

У сказе зваротак видзяляецца коскамі:

— Дзеці, кожнаму жадаю чалавекам добрым быць!
(Э. Агняцвет). 3, ... !

Запалі, школа, святло, дзверы шырока расчыні (М. Мятліцкі).

Ты працяю славу́тая, кармі́целька зямля (Н. Галіноўская).

..., з.

Калі зваротак стаіць у пачатку сказа і вымаўляецца з клічнай інтанацыяй, то пасля яго ставіцца **клічнік: *Браты!*** *Вялікая дарога чакае нас і родны край* (Я. Колас).

3! ...

195. Прачытайце. Вызначце, якая руская прыказка адпавядае беларускай па сэнсе.

Буд..е тата і на наш..й
вулиц.. свята.

Было дело, да не было деда.
Будет и на нашей улице
праздник.

Спішыце беларускую прыказку, устаўляючы прапушчаныя літары і ставячы знакі прыпынку.

Пабудуйце схему, указаўшы месца зваротка ў сказе.

У якій ситуації можна використати записану приказку?

196. Пашырце дыялогі сказамі са звароткамі. Выкарыстоўвайце, дзе трэба, словы ветлівасці.

1) — ..., ...?

— Я праверу вашы пераказы ў аўторак.

2) — ...,

— Дзякуй, мамачка, я паабедала ў школе.

197. Складзіце сказы са звароткамі, каб яны перадавалі:

- зварот да вучняў з прапановай наведаць дзіцячую бібліятэку;
- віншаванне камандзе з перамогай у спаборніцтве;
- падзяку сябру за аказаную дапамогу.

Запішыце сказы. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры зваротках.

198. Прачытайце тэкст. Якой тэме ён прысвечаны? Як вы разумееце словы маці: «Што ні скажы пра хлеб, то мала»?

— З чым хлеб ты параўнаеш, сынку?

— Хлеб — гэта сонейка часцінка.

Хлеб — гэта радасць, шчасце ў хаце,

Усіх багаццяў ён багацце!

Задумалася на хвілінку

І хлапчуку сказала мама:

— Няма з чым параўнаць хлеб, сынку,

Што ні скажы пра хлеб, то мала.

А. Дзеружынскі.

Назавіце слова, што абазначае таго, да каго звяртаюцца падчас маўлення. Якім назоўнікам у назоўным склоне можна яго замяніць?

Перабудуйце першы сказ, каб зваротак *сынку* стаяў у пачатку і ў сярэдзіне сказа. Якія знакі прыпынку ставяцца пры зваротку ў залежнасці ад яго месца ў сказе?

У ролі зваротка могуць ужывацца назоўнікі, якія за-
хаваліся ў беларускай мове са старажытных часоў: *сыне, сынку, браце, дружа, хлопча, дзеду* і інш. Такія словы ўжываюцца ў гутарковым маўленні і ў мове мастацкай літаратуры: *З'еш салодкі яблык, дзеду* (В. Гардзеі). *Па-клон табе, мой беларускі краю!* (Н. Гілевіч). *Пела маці над калыскай: «Сні, мой сынку, засынай!»* (А. Бачыла).

199. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі. Пракаменціруйце паста-ноўку знакаў прыпынку пры зваротку.

1. Не забывай ніколі (*дружа*) сваю зямлю, свой родны край (*В. Вярба*). 2. Во якая (*браце*) гісторыя (*В. Быкаў*). 3. «Ну (*хлопча*) я да цябе падысці баюся», — адказвае Баба Яга (*Беларуская народная казка*). 4. «Што з табой (*дзеду*)?» — кінуўся да яго Міколка (*М. Лынькоў*).

200. Сёння вы можаце павіншаваць сваіх сяброў, настаўнікаў, бацькоў, карыстаючыся інтэрнэтам. Аднак многа гадоў шырокім попытам карысталіся паштоўкі. Разгледзьце паштоўкі. Якія надпісы вы зрабілі б на іх?

Намалюйце паштоўку. Павіншуйце з адным са свят сваю матулю (*Мілая ...!*), тату (*Дарагі ...!*), бабулю (*Любімая ...!*), дзядулю (*Самы лепшы ...!*), настаўніцу (*Шаноўная ...!*), трэнера (*Паважаны ...!*), сябра (*Дарагі ...!*) ці іншых родных і блізкіх вам людзей.

201. Вы жывяце ў грамадстве і таму выконваеце розныя сацыяльныя ролі. Уявіце сябе ў наступных сітуацыях:

Вы — пасажыр. Папрасіце перадаць грошы на праязны білет.

Вы — вучань. Спытайцеся, якія творы трэба прачытаць па беларускай літаратуры.

Вы — пакупнік. Папрасіце паказаць беларускія сувеніры з ільну.

Вы — глядач. Спытайцеся ў работніка тэатра, як прайсці да вашага месца.

Ці можна звярнуцца да незнаёмых людзей, не ўжываючы зваротка? Якія ветлівыя словы дапамогуць вам пры размове?

202. Пабудуйце сказы па схемах.

- 1) $3! \dots$
- 2) $\dots, 3, \dots$
- 3) $\dots, 3$
- 4) $3, \dots$

203. Выканайце тэставую работу «Сказы са звароткам».

204. Прачытайце казку. Вызначце стыль і тып тэксту. На колькі частак можна яго падзяліць? Назавіце апорныя словы ў кожнай частцы.

Жыве на свеце Шчасце

Жыве на свеце Шчасце... У якім месцы? Невядома. Але яно заўсёды прыходзіць да кожнага чалавека.^{сн}

Прыляцела Шчасце да адных людзей. Села на ўскраек акенца маленькай шэрай птушачкай. Шмат часу прайшло. Але так яго ніхто і не заўважыў.

Да іншых людзей паляцела тады Шчасце.^{сн} Падышлі да яго, запыталіся: «Што трэба?» — «Шчасце я», — адказала яно ледзь чутна. «Шчасце вялікае, бліскавае. А ты маленькае, непрыкметнае. Ляці ты ад нас!» — адказалі яму.

Доўга лятала Шчасце па свеце. Стамілася. Села на ўскраек акенца маленькай шэрай птушачкай. Вочы заплюшчыла. Раптам нехта пагладзіў яго цёплымі далонямі: «Чаго ж ты, Шчасцейка, засумавала?» Расплюшчыла Шчасце вочы, усміхнулася радасна: «Як вы мяне пазналі? Я ж такое непрыкметнае, шэрае». У адказ пачула: «Дзякуй, даражэнькае, што завітала! Як жа цябе не пазнаць! Сапраўднае шчасце заўсёды відаць».

Засмяялася Шчасце, шчыра ўзрадавалася.^{сн} Званочкамі срэбнымі заспявала. Расхінула крылы над тымі, хто яго пазнаў (*Паводле В. Караткевіч*).

Дзе, на вашу думку, жыве Шчасце? Чаму Шчасце засталося ў людзей, якія пазналі яго? Якія ветлівыя словы ўжываюцца ў тэксце?

Якую ролю адыгрываюць у тэксце словы з памяншальна-ласкавым значэннем?

Назавіце пыталыя і пабуджальныя сказы.

Вусна перакажыце тэкст па апорных словах.

§ 29. Складаныя сказы з двума галоўнымі членамі ў кожнай частцы. Коска паміж часткамі ў складаным сказе

205. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак.

Навальніца дагнала мяне каля лесу. За спінаю доўга вуркатаў гром. Бліснула маланка, з грукатам хлынуў лівень. Палявая дарога ўмомант раскісла. Усюды пабеглі ручайкі, і ў калдобінах заблішчалі каламутныя лужыны (*Паводле Б. Сачанкі*).

Назавіце ў сказах тэксту граматычныя асновы.

у момант

Выпішыце сказы, у якіх дзве граматычныя асновы. Падкрэсліце галоўныя члены сказа.

Растлумачце значэнне слова *раскісла*, падабраўшы да яго сінонімы.